

בסוגיית "קיים ליה בדרבה מיניה"

יניב חיים ששון ועמיחי זליגר

א. פתיחה

ב. הקדמה

ג. הצד הדיני וההלכתי של קיים ליה בדרבה מיניה

ד. הגדרת המציאות של קיים ליה בדרבה מיניה

ה. עונש בכח או בפועל - מחלוקת ריש לקיש ורבי יוחנן

ו. מילתא בטעמא

א. פתיחה

ואמרו חכמינו ז"ל לא כתב הקב"ה בתורה, למען הדברים האלה, ולא בעבור הדברים האלה, ולא בגלל הדברים, אלא על-פי הדברים, וזו היא תורה שבע"פ, שהיא קשה ללמד ויש בה צער גדול שהיא משולה לחושך שנאמר: "העם ההולכים בחושך ראו אור גדול" (ישעיה ט, א) אלו בעלי תלמוד שראו אור גדול, שהקב"ה מאיר עיניהם באיסור והיתר, בטמא וטהור". (מדרש תנחומא פרשת נח ג)

ישנו קושי מיוחד בלימוד הגמרא, בזה שהיא מרובה בפרטים רבים שנראים לכאורה בלי סדר שיטתי ובלי כלל המאחד אותם.

לכן כל-כך חשוב לדלות את הכללים מתוך פרטי הסוגיות ולמצות את העקרונות העולים מתוך הסוגיות ע"י חזרות רבות וסיכום עקרונות הסוגיא.

ולמרות שאין בסיכום זה, לא קושיות של רבי עקיבא איגר ולא חידושים של הפני יהושע בכל אופן זה נחשב חידוש.

חידושי תורה נקרא כל מה שלומד יותר ומתבררים הדברים מחוורים אצלו, כל זמן שאתה ממשמש בהם... אתה מוצא בהם שלם וכשמרבה לחזור מתבהר בזה טעמים ופירושים שנתחדשו, וזה נקרא חידושי תורה, בין שהוא מחדש או אחר, רק שיצא הדבר לאור. (כתר ראש להגר"א אות נו)

הגמרא בפרק שלישי בכתובות מרחיבה הרבה בדיני "קים ליה בדרכה מיניה" ואולי עיקר גדרי קים ליה בדרכה מיניה עולים מתוך סוגיות אלו (בעיקר בדפים לב ע"ב-לו ע"א).

ענינו של סיכום זה הוא לא להתפלפל בראשונים ובאחרונים אלא להוציא ולמצות מתוך פרטי הסוגיות את גדרי דין קים ליה בדרכה מיניה בצורה פשוטה ובהירה ומעט כפי השגתינו בסברות דין מחודש זה.

ב. הקדמה

התורה חידשה בגזירת הכתוב את דין "קים ליה בדרכה מיניה" שפירושו הוא שכאשר אדם מתחייב ביחד שני עונשים, בי"ד יענישו אותו רק את העונש החמור ואילו מהעונש הקל הוא יפטור.

בשביל לצאת עם דרך בהירה בסוגיא, יש לחלק אותה לארבעה חלקים:

(א) הצד הדיני וההלכתי של דין קים ליה בדרכה מיניה.

(ב) הגדרת המציאות של קים ליה בדרכה מיניה.

(ג) עונש בכח או בפועל - נחלקו ריש לקיש ורבי יוחנן האם חל פטור קים ליה בדרכה מיניה גם אם בפועל לא יענש בעונש החמור.

(ד) טעם דין קים ליה בדרכה מיניה.

ג. הצד הדיני וההלכתי של קים ליה בדרכה מיניה

בגמרא נחלקו רבי נחוניא בן הקנה, רבנן ורבי מאיר על אילו סוגי עונשים ניתן לומר את דין קים ליה בדרכה מיניה ובדעת רבנן נחלקו עולא ורבי יוחנן באדם שנתחייב מלקות וממון, על איזה מהשניים יתחייב.

1) שיטת רבי נחוניא בן הקנה (ל ע"א-ע"ב)

לדעת חכמים (משנה כט ע"א) דין קים ליה בדרכה מיניה חל רק כאשר האדם נתחייב בשני עונשים שנענשים ע"י בי"ד, אולם בעונשים שבידי שמים לא שייך הפטור של קים ליה בדרכה מיניה, ועל-כן אם אדם התחייב במעשה אחד כרת או מיתה בידי שמים וכן בתשלום ממון לחברו, לא יהיה פטור על החיוב הממוני, כיון שאין דין קים ליה בדרכה מיניה חל על עונשי שמים.

רבי נחוניא בן הקנה חולק וסובר שאף אם אחד העונשים הינו עונש בידי שמים, חל הפטור של קים ליה בדרכה מיניה.

אביי ורבא נחלקו במקורו של רבי נחוניא בן הקנה, וממילא גם במשמעות דבריו: לדעת אביי רבי נחוניא בן הקנה למד גזירה שווה "אסון - אסון". נאמר אסון בידי אדם: "ולא יהיה אסון" (שמות כא, כב), ונאמר אסון בידי שמים: "וקרהו אסון" (בראשית מב, לח - לגבי יעקב שהזהיר את בניו על בנימין). מה אסון האמור בידי אדם פטור מתשלומין, אף אסון האמור בידי שמים פטור מתשלומין.

לדעת רבא מקורו של רבי נחוניא בו הקנה הוא מהפסוקים בויקרא כ ד-ה: "ואם העלם יעלימו עם הארץ את עיניהם מן האיש ההוא בתו מזרעו למולך, לבלתי המית אותו ושמתי אני את פני באיש ההוא ובמשפחתו והכרתי אותו" מכאן נלמד שכרת הינו כמיתת בי"ד שאמר הקב"ה: כרת שלי כמיתה שלכם מה מיתה שלכם פטור מן התשלומין, אף כרת שלי פטור מן התשלומין.

ומבאר הגמרא שיש הבדל משמעותי בין אביי לרבא, שלפי אביי רבי נחוניא בן הקנה סובר שבכל עונשי שמים חל הפטור של קים ליה בדרכה מיניה, אך לפי רבא רבי נחוניא בו הקנה סובר שרק בכרת חל הפטור של קים ליה בדרכה מיניה, אך בשאר עונשי שמים מודה רבי נחוניא בן הקנה שאין דין קים ליה בדרכה מיניה.

רבי נחוניא בן הקנה הוא דעת יחיד, שאר התנאים חולקים עליו וסוברים שדין קים ליה בדרכה מיניה אינו חל על עונשים בידי שמים.

(2) שיטת רבנן

(א) מלקות ממון - קיימא להו לחכמים דאינו לוקה וגם משלם שנאמר: "כדי רשעתו" (דברים כה, ב) - משום רשעה אחת אתה מחייבו ואי אתה מחייבו משום שתי רשעות (מכות ד ע"ב).

יש לחלק בעבירות שונות האם ילקה או ישלם:

בחובל בחבירו ועדים זוממים לכולי עלמא משלם ואינו לוקה, מריבוי מיוחד שרבתה התורה (יעוין לב ע"ב), או משום סברא בעדים זוממים שלא בני התראה נינהו (לרבי אליעזר - לב ע"א).

בשאר מלקות וממון נחלקו עולא ורבי יוחנן:

עולא סובר שכאשר אדם מתחייב מלקות וממון, בכל מקרה משלם ולא לוקה ואפילו התרו בו. הוא לומד זאת מגזרה שווה "תחת - תחת": נאמר במכה בחבירו: "עין תחת עין" (שמות כא, כג), ונאמר באונס: "תחת אשר עינה" (דברים כב, כט), מה מכה

בחבירו משלם ואינו לוקה¹, אף אונס משלם ואינו לוקה, מכאן למד עולא בנין אב לכל התורה שכל היכא שיש ממון ומלקות - משלם ואינו לוקה (רבינו קרשקש), אך לגירסת התוספות אין עולא לומד בנין אב לכל התורה אלא רק לקנס של אונס וא"כ המחלוקת בין עולא לרבי יוחנן היא רק בקנס של אונס.

רבי יוחנן מחלק וסובר שרק אם התרו בו - לוקה ואינו משלם. אבל אם לא התרו בו - משלם. הוא לומד זאת ממה שנאמר: "כדי רשעתו", ונסמך לזה: "ארבעים יכנו" (דברים כה, ב), כלומר - נאמר "כדי רשעתו", שמשם למדנו שמתחייבים רק על רשעה אחת. ועל אילו מהרשעויות מתחייב? "ארבעים יכנו" - הוזה אומר מלקות (ומודה רבי יוחנן בחובל בחבירו, ובעדים זוממים שמשלם ואינו לוקה, מריבוי שריכתה התורה כדלעיל).

ב) מיתה וממון - אדם שהתחייב חיוב מיתה וחיוב תשלומין - מת ואינו משלם, למדים זאת ממה שנאמר: "ולא יהיה אסון, ענוש יענש" (שמות כא, כב) - הא אם יש אסון, כלומר, אם הרג את הנפש - לא יענש, כלומר, לא ישלם.

ג) מיתה ומלקות - מת ואינו לוקה גם נלמד ממה שנאמר "כדי רשעתו", שמשמע שאם נתחייב יחד עם מלקות מיתה או ממון אין אתה מחייבו אלא משום רשעה אחת (ואע"ג שנסמך ל"ארבעים יכנו" והיה צריך לומר שילקה ולא ימות, כמו שלוקה ולא משלם, בכל אופן כאן מת ואינו לוקה כדי שלא יצא חוטא נשכר [לז ע"ב תוס' ד"ה ובחדא]).

3) שיטת רבי מאיר

א) מלקות וממון - אדם שנתחייב במלקות וממון חייב את שניהם ולא חל עליו הפטור של קיים ליה בדרכה מיניה (בין בממון רגיל ובין בקנס), שרבי מאיר למד עדים זוממים (שזהו חיוב קנס לדעתו) ממוציא שם רע, ששם נאמר בפירוש שלוקה וגם משלם "ויסרו אותו וענשו אותו" (דברים כב, יח-יט), ולומדת הגמרא (כתובות מו ע"א) "וענשו אותו" - זהו ממון, "ויסרו אותו" - זה מלקות. ומכאן למד רבי מאיר שבכל תשלום קנס שמתחייב עימו גם מלקות לוקה ומשלם, ולפי זה את הפסוק "כדי רשעתו", שממנו למדו חכמים שאינו לוקה ומשלם, מעמיד רבי מאיר דוקא במיתה ומלקות וגם מלקות וממון שאינו קנס, לוקה ומשלם כי אין לרבי מאיר מהיכן למעט (שהרי חכמים שלמדו

1 למדה הגמרא שמכה בחבירו משלם ואינו לוקה, מהייתור שנאמר במכה בחבירו, שנאמר: "כאשר עשה כן יעשה לו" (ויקרא כד, יט). והוסיפה התורה ואמרה "כן ינתן בו", ולמדה הגמרא שייתור זה בא ללמדנו שהחיוב הוא בדבר שיש בו נתינה, דהיינו ממון.

שבמלקות וממון ילקה ולא ישלם, למדו זאת מ"כדי רשעתו" ורבי מאיר לא יכול ללמוד מפסוק זה).

ב) מיתה וממון - בזה רבי מאיר מסכים עם חכמים שאם נתחייב מיתה וממון - מת ולא משלם בגלל הפסוק "ולא יהיה אסון ענוש יענש", אך נחלקו ריש לקיש ורבה האם גם בתשלום קנס ימות ולא ישלם, ריש לקיש סובר שגם שהתשלומין הם קנס מת ואינו משלם, ואילו רבה סובר שדוקא בממון - מת ואינו משלם אבל בקנס חידוש הוא שחידשה התורה שאף אם מתחייב מיתה, מת ומשלם (לג ע"ב - לד ע"ב).

ג) מיתה ומלקות - כרבנן שמת ואינו לוקה שנאמר "כדי רשעתו", ואע"פ שנסמך ל"ארבעים יכנו" - אין אומרים שילקה ולא ימות, כדי שלא יצא חוטא נשכר (לז ע"ב תוס' ד"ה וחדא).

טבלת סיכום - מחלוקת רבי מאיר וחכמים

מיתה ומלקות	מיתה וממון	מלקות וממון	
מת ואינו לוקה - "כו רשעתו" שאם נתחייב מיתה או ממון - חייב משו רשעה אחת בלבד וחי על המיתה שה חמורה כדי שלא יצא חוטא נשכר. (לז ע"ב תוס' ד"ה וחדא).	מת ואינו משלם - "ואם לא יהיה אסון ענוש יענש" (שמות כ, כב) (משנה לו ע"ב).	א. קיימא לן דאינו לוקה ומשלם שנאמר: "כדי רשעתו" (דברים כה, ב) - משום רשעה אחת אתה מחייבו, ואי אתה מחייבו משום שתי רשעיות (מכות ד ע"ב). ב. החובל בחבירו ועדים זוממים לכולי עלמא משלם ואינו לוקה או מריבוי שריכתה תורה (לב ע"ב) או לר"א מסברא דלאו בני התראה נינהו (לג ע"א). ג. שאר מלקות וממון - מחלוקת עולא ורבי יוחנן. עולא סובר שמשלם ואינו לוקה "תחת תחת גמר", רבי יוחנן סובר שאם התרו בו לוקה ואינו משלם - "כדי רשעתו" סמך ל"ארבעים יכנו". לגרסת התוס' המחלוקת היא רק בקנס של אונס: לעולא - משלם	דעת רבנן

		ואינו לוקה, ואילו לרבי יוחנן - לוקה ואינו משלם.	
דעת רבי מאיר (עיקר ביאור שיטתו נמצא בתוס' לד ע"ב ד"ה ולרבי מאיר).	חייב גם מלקות וגם ממון - לומד ממוציא שם רע (מכות ד ע"ב).	מת ואינו משלם - "ולא יהיה אסון". ובמיתה ובתשלום קנס נחלקו רבה וריש לקיש בדעת רבי מאיר, לדעת ריש לקיש - גם בקנס, סובר רבי מאיר, שמת ואינו משלם. ואילו לדעת רבה בקנס, סובר רבי מאיר שחידשה תורה שגם מת וגם משלם.	מת ואינו לוקה - מ"כדי רשעתו".

ד. הגדרת המציאות של קים ליה בדרבה מיניה

הדין של קים ליה בדרבה מיניה חל רק כאשר שני החיובים נתחייבו ביחד, בתוס' מובאת מחלוקת מהו הגדר הנצרך כדי לומר ששני החיובים נתחייבו יחד:

1. הדעה הראשונה בתוס' - דין קים ליה בדרבה מיניה חל כאשר שני החיובים נתחייבו לאדם אחד ובזמן אחד ואפילו אם באו משני מעשים שונים כגון שביד ימין הכהו והרגו, וביד שמאל קרע את חולצתו, פטור על הממון (ומחדש התוס' שאף אם אחד מהחיובים כלפי שמיא, והשני כלפי אדם, גם אז זה נחשב שנתחייבו ביחד). אבל אם שני החיובים נתחייבו לשני בני אדם שונים, ואפילו אם באו במעשה אחד ובזמן אחד, אין כאן עוד את הפטור של קים ליה בדרבה מיניה.
2. דעת ר"י - דין קים ליה בדרבה מיניה חל כאשר שני החיובים באו מכח מעשה אחד, ואפילו אם הם לא רק לאדם אחד כגון אדם שהדליק את גדיש חברו בשבת, שנתחייב מיתה לשמים, וממון לחבירו - פטור מלשלם את הממון כיון שהכל בא ממעשה אחד.
3. דעת ר"ת - כל זמן ששני החיובים נתחייבו בזמן אחד חל הפטור של קים ליה בדרבה מיניה, ואפילו אם שני החיובים נתחייבו לאנשים שונים, ובאו ממעשים שונים.

לסיכום: ע"מ להגדיר את המציאות של קים ליה בדרכה מיניה:

לתוס' - העיקר שהחיובים יחולו על בן אדם אחד.

לר"י - העיקר שיבואו מכח מעשה אחד.

ולר"ת - מספיק שיהיו בזמן אחד.

ה. עונש בכח או בפעל - מחלוקת ריש לקיש ורבי יוחנן

נחלקו ריש לקיש ורבי יוחנן (לד ע"ב-לה ע"א) במחלוקת יסודית בכל דין קים ליה בדרכה מיניה:

ריש לקיש סובר שהפטור על העונש הקל חל גם אם בפועל האדם לא יענש בעונש החמור, כגון: אדם שעבר על שני איסורים, האחד עם חיוב מלקות, והשני עם חיוב ממון - לדעת ריש לקיש יהיה פטור על הממון בכל מקרה, גם אם בפעל לא ילקה, כגון שלא התרו בו.

רבי יוחנן סובר שהפטור על העונש הקל חל רק אם בפועל האדם יענש בעונש החמור, אבל אם לא התרו בו ולא מתחייב בעונש החמור - לא יפטור מהעונש הקל.

לדעת ריש לקיש לא עצם החיוב המעשי בעונש החמור הוא הגורם לחלות הפטור של קים ליה בדרכה מיניה אלא עצם המעשה, כלומר עצם מה שנעשה המעשה הקל עם החמור הוא הגורם לחלות הפטור של קים ליה בדרכה מיניה.

לדעת רבי יוחנן לא עצם המעשה החמור, הוא הגורם לפטור את המעשה הקל, אלא ההתחייבות בפועל בעונש החמור היא הגורמת לפטור את העונש הקל.

(הגמרא מסיקה שבחייבי מיתות שלא התרו בהם ודבר אחר (ממון) מודה רבי יוחנן לריש לקיש שפטור מהחיוב האחר ומחלוקתם היא בעצם רק בחייבי מלקות שלא התרו בהם).

ו. מילתא בטעמא

חשבנו שבדין קים ליה בדרכה מיניה ניתן לראות את עומק ההבדל שבין מוסר ישראל למוסר אומות העולם².

משפטי אנוש באו למציאות ע"מ שבני אדם יוכלו לחיות בשלום זה עם זה, ולכן כאשר אדם פשע והזיק את חברו, כל תפקידם של משפטי האנוש הם רק להשלים את החסרונות שנגרמו לחבר.

אולם לעומתם, משפטי התורה לא באו רק להנהיג את המדינה או לתקן את תיקוני החברה בכדי שבני אדם יוכלו לחיות בשלווה, אלא מגמת התורה היא לתקן את האדם עצמו לעשותו טוב וישר, ולכן כאשר נוצרו שתי תוצאות מזיקות מתוך פעולה אחת של אדם, חוקי האנוש, שמגמתם היא רק לתקן את אותם החסרונות שגרם אותו הפושע - יחייבוהו להשלים את כל החסרונות שגרם. אך התורה שלא באה רק לתקן את החסרונות שגרם אותו פושע אלא גם לתקן את הנפש הפושעת - תחייב רק עונש אחד, כלומר את העונש המתאים למעשה³.

אמנם היו פה שתי תוצאות, אולם המעשה הוא מעשה אחד, ולכן ע"מ לתקן את האדם מענישים אותו על המעשה שעשה, ולא על התוצאות שגרם.

שיטת ר"י - ר"י הוא הפשוט ביותר, שכיון ששני החיובים באו מכח מעשה אחד, וחיוב התורה הוא על המעשה שנעשה - לכן אם הוא עשה מעשה אחד בלבד, העונש יהיה גם כן אחד.

שיטת ר"ת - ר"ת מרחיב את הגדר הזה, לדעתו גם כאשר אדם עושה שני מעשים לשני בני אדם, אם המעשים נעשו באותו הזמן - חל הפטור של קים ליה בדרכה מיניה, כי אותו אדם פועל מתוך אותו שכל ומתוך אותו רצון נעשו שני המעשים, ולכן זה נחשב כפעולה אחת המתבטאת בשני מעשים (דוגמא לדבר: כאשר עומדים לפני האדם, מצד אחד אוהבו הגדול, ומצד שני שונאו הגדול, לא יתכן שביד ימין הוא יחבק את אוהבו וביד שמאל יכה את שונאו, שהרי נפש האדם אחת היא, ועל כן כל הפעולות הנעשות ממנה בזמן אחד שייכות למציאות אחת).

ולכן לדעת ר"ת גם שני מעשים שונים, אם נעשו בזמן אחד, שייכים לפעולה אחת, והעונש עליה יהיה אחד.

הדעה הראשונה בתוס': לדעת תוס' כאשר נעשו אפילו שני מעשים לאדם אחד בזמן אחד - הם נחשבים כמעשה אחד ואי אפשר להפריד. לעומת זאת, כאשר המעשים נעשים לשני בני אדם שונים, אז על כרחך יש כאן מעשים שונים, שהרי עומדים לפנינו שני בעלי דינים, ויש לפנינו שתי תביעות מחולקות, ולכן אי אפשר לומר שזוהי מציאות אחת.

3 בוודאי שיש ערך גם להשלמת החסרונות שנגרמו במציאות, ואמנם בשביל לצאת ידי שמיים חייב לשלם את המזון גם אם הוא פטור מטעם דין קים ליה בדרכה מיניה.

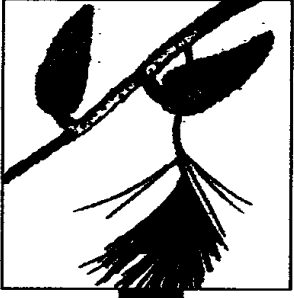
טעם מחלוקת ריש לקיש ורבנן

ריש לקיש סובר שבמקרה והאדם עושה מעשה שחיובו מלקות וממון, אז התורה קובעת שהמלקות הן החיוב המותאם למעשה (ובכלל מאתיים מנה, והמעשה הקל נכלל בחמור) ולכן גם אם הוא עושה את המעשה בלי התראה ואינו מתחייב בפועל בעונש המלקות - אי אפשר להענישו ממון, מפני שהחיוב הממוני לא מותאם למעשה.

רבי יוחנן מחדש חידוש בהסתכלות על היסוד של ההתראה. לדעת רבי יוחנן ההתראה הינה גורם משמעותי מאד בקביעת חומרת המעשה. היא לא רק קובעת את חומרת העונש, אלא היא משנה ממש את חומרת המעשה.

ללא התראה יש לנו אמנם מעשה חמור אך מעשה חמור שנעשה ללא מודעות שכלית ובלי קורת רוח, ומתוך התפרצות של יצרים, אך אם המעשה נעשה בהתראה, אז זה מעשה הרבה יותר חמור, מפני שזה נעשה מתוך מודעות שכלית ברורה והכרה בחומרת המעשה ובמשמעותו, ולכן סובר ר"י, שרק אם התרו באדם והוא מתחייב בפועל במלקות - פוטרים אותו על הממון, אך כאשר אדם עושה מעשה שעונשו מיתה וממון - מודה ר"י שהמעשה הזה הוא כ"כ חמור, שגם ללא התראה החיוב המותאם למעשה הינו המיתה, ולא הממון. ההתראה כאן משמשת רק בתור התנאי האחרון בכדי שבי"ד יוכלו להענישו בפועל לכן לא נענש, לא על המיתה, ולא על הממון.

ՀԱՅԿԱՆԻ ԴԵՐՅՈՒ